

„Van Vooren 't Hollants Diep”*

Herdenken is een moeilijke bezigheid, in het bijzonder als het een plaats betreft met een roemruchte geschiedenis van enkele eeuwen. Het gevaar is dan groot, dat men te veel zeggen wil. De historicus is in aanraking gekomen met zoveel belangwekkends, dat hij zo gaarne aan zijn hoorders wil doorgeven, dat hij eerst zichzelf en dan zijn hoorders verstrikt in de weergave van een veelheid van feiten, waardoor het beeld van het geheel verduisterd wordt. De verleiding daartoe is te groter, wanneer men de beschikking heeft over voortreffelijke studiën, als van Pieter van Oldenborch uit 1793 en van den U zo bekenden secretaris der gemeente Willemstad K. Dane, die ieder op eigen wijze belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van Uw jubilerende woonplaats hebben belicht.¹

Ik wil daarom trachten Uw aandacht op een andere wijze te boeien. Ik wil U doen zien de hoofdgedachte, die in de geschiedenis van Willemstad zich manifesteert als in de ontwikkeling van een plaats met eigen betekenis, maar tegelijkertijd in haar functie binnen het raam van een groter geheel. Als in oorsprong Brabantse plaats, zoals ook thans weer het geval is, maar tot ontwikkeling gebracht onder aegide van Holland, dat daarbij geleid werd door het inzicht van deze zeemogendheid in de functie van deze lage landen voor de cultuur van die dagen, zoals die zich ontplooiden in dit randgebied van Europa. Dit alles onder de duchtige leiding en medewerking van de vorsten van Nassau, die van Brabantsen huize,² voortdurend het oog gericht hadden op de groeiende eenheid van het Gemenebest der Zeven Verenigde Nederlanden.

Ik koos voor dezen opzet als titel een versregel uit den zang, die Ds. Hermes Colosse, opgegroeid in Willemstad, aan deze plaats heeft gewijd: „Van vooren 't Hollants Diep”. Misschien vindt U op het eerste gehoor dezen titel enigszins onbegrijpelijk. Ik vlei mij met de hoop, dat Ge na het aanhoren van mijn gehele voordracht met mij zult instemmen, dat het wezen van de ontwikkeling van uw woonstede inderdaad geken-

*) Feestrede, uitgesproken ter gelegenheid van de viering van het vierhonderdjarig bestaan van Willemstad op 11 juni 1965 door Mr. L. W. G. Scholten, hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, de Rijksuniversiteit te Leiden en de Koninklijke Militaire Academie te Breda.

schetst wordt door deze waarschijnlijk achteloos neergeschreven versregel.

Daarvoor wil ik eerst in Uw herinnering terug roepen het ontstaan van de nederzetting, die later den naam van Willemstad ontving. Het was geen kolonie door Hollanders gesticht, zoals men misschien zou veronderstellen op grond van de gelijkheid van economische omstandigheden met de streek om Dordrecht. De polder Ruigenhil dankt zijn ontstaan aan een besluit van Jan IV van Glymes, markies van Bergen. In het verzet tegen Granvelle aan den vooravond van den tachtigjarigen oorlog stond deze naast, maar wat rang en invloed betreft boven Willem van Oranje. Hij was door afstamming en bezit goed Brabander en was mede-erfgenaar van het rijke juichende Bourgondische leven, dat in cultuurniveau ver boven dat van Holland uitstak. Maar toen hij in 1563 het besluit nam de schorren van de hoge en lage Ruigenhil te doen inpolderen, bleek hij geleid te worden door echte Nederlandse idealen. Hij was een man van de toekomst die de zandgronden van zijn gebied wilde verrijken met een kostbaren aanwas van vruchtbaar gebied, reikende „Van vooren 't Hollants Diep”. Hij verordende een bestuur van dijkgraaf en gezworenen, regelde de rechtspraak en stelde de hoogte van de te betalen cijns vast, maar behield tegelijkertijd door een recht van collatie de bevoegdheid tot het stichten van kerken en het begeven van pastoorsplaatsen. En dit laatste is van zo grote betekenis, omdat Jan van Glymes IV hoewel tot zijn dood een oprecht aanhanger van het Rooms Katholiek geloof een even oprecht voorstander was van gewetensvrijheid. Wellicht kent Ge het ontroerende gedicht van Anton van Duinkerken:³

Zij zeiden tot Jan van Glymes den Vierden:
het nieuw evangelie is zuiver!
„'t Kan zijn — sprak Van Glymes — maar 't oud dat ik ken,
is zo schoon, dat ik ervan huiver!
Dit is mij genoeg. Ik ben geen theoloog;
doch mijn zwaard is nog scherp als het moet.
En zo Philips de vrijheid der steden niet kent,
kosten Brabantse rechten: Spaans bloed!”

De heren van Brabant kwamen bijeen
en besloten na rijp overleg
De geuzen te doden in gans hun gebied,
maar Van Glymes verhief zich: — „Ik zeg,
Dat God het niet wil en dat ik het niet wil
en dat ieder der heren moet weten,
Aan wien hij gehoorzaamt in zulk enen strijd!
Ook ik ben mijn eed niet vergeten.

Doch zwoer ik mijn Koning, dan zwoer ik mijn land,
En zwoer ik mijn land, dan de mensen
en zwoer ik mijn mensen, dan zwoer ik mijn God.
Bij al wat de heren ook wensen,
Bij al wat zij dreigen in naam van religie,
van ketterhaat, baatzucht of Spanje:
Ik ben katholiek als de heren zo goed,
doch ik koos de partij van Oranje!

.....
Mijn tijd is voorbij en ik weet het: ik ben
door uw koning naar 't zuiden ontboden.
De reis is te lang en de misdaad is snel:
onderweg zal een huurling mij doden.
Ik voorzie dit zo wel als een ieder van u,
maar heb moed om het einde te wachten,
Want eenmaal krijgt ieder rechtvaardige recht,
en de mensheid kent vele geslachten!

.....
Die trouw aan de Kerk en aan Nederland trouw
tussen Spanje en Oranje moest kiezen:
Hij wist, dat hij tijdens zijn leven de kans
op een gunstige keus zou verliezen....

Te Meimaand ging Jan van Glymes de Vierde
met Montigny samen naar Spanje.
Zijn doodsbericht kwam in den hoogzomer binnen;
't ontroerde den Prins van Oranje.
Zijn bezit werd door Alva gesequestreerd en
daarna door de Staten genomen.
Zijn volk bleef aan Nederland trouw met de trouw
waarmee het gehecht is aan Rome.

Zo zag de Brabander Anton van Duinkerken de figuur van Jan van Glymes de Vierde. Voor zijn vertrek had deze de nieuwe nederzetting in ogenschouw genomen. Hij stelde ook nog de eerste plaatselijke verordening vast. Toen deze werd afgekondigd, was hij al vertrokken en tekende zijn gemalin.

Men moet de grootste bewondering hebben voor de doorzettingskracht van hen, die leiding gaven bij het werk. Naar verhouding ging het opwerpen van den dijk en het bouwklaar maken van den ingedijkten grond gepaard met moeilijkheden, die gelet op de toenmalige geringe hulpmiddelen, die van de tegenwoordige deltawerken waarschijnlijk overtreffen. Het werd uitgevoerd door lieden van over het Hollands Diep en de kennismaking met hen was weinig aangenaam. De geschiedschrijver spreekt van boeverijen, ongerechtigheden, geweldenarijen en schelmerijen van de ergste soort. Toch was alles binnen het jaar gereed. Daarmede was de grondslag gelegd van het tegenwoordige Willemstad.

Brabants van oorsprong en als uitbreiding van Brabants grondgebied bedoeld, maar strekkende „Van vooren 't Hollants Diep”.

Krijgsgeweld heeft Brabant en daarmede Willemstad van zijn staatsrechtelijke vrijheid beroofd. Vandaar dat men moeilijk kan volhouden, dat een staatsrechtelijke band in den zin van te behoren tot een zelfstandig gewest in de periode van de Republiek, Willemstad aan Brabant bleef verbinden. Leenheerlijk bleef de band wel behouden, maar dit had weinig te betekenen, want de heren van Willemstad, de Nassauers, pretendeerden over hun gebied soevereine rechten en oefenden deze ook uit.

De verhouding tot Brabant werd echter weer normaal door hetgeen de wet van 10 februari 1815 omtrent de noordelijke grenzen van

Brabant, weldra Noord-Brabant geheten, bepaalde. Willemstad werd bij deze provincie ingedeeld en zo werd hetgeen van oorsprong een Brabantse nederzetting was door de eerste Oranjekoning definitief met Brabant verenigd.

Daarop rust de toestand tot op dezen dag. Maar tussen het stichtingsbesluit van Jan van Glymes den Vierden en de wet van 1815, waarbij Willemstad weer tot Brabant werd teruggebracht, liggen twee en een halve eeuw. Het zijn de jaren van de dominerende positie van Holland, van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De eenheid der lage landen is dan verscheurd door krijgsgeweld. Het ideaal van Jan van Glymes IV, gewetensvrijheid voor iedereen, waarover hij zijn spitse vraag stelde aan den deken van Sint Goedele te Brussel: Waar wordt in het evangelie geleerd, dat men ketters moet verbranden of op andere wijze ter dood brengen,⁴ had zijn aanvankelijke verwezenlijking gevonden in artikel 13 laatste lid van de Unie van Utrecht: „... mits dat een ieder particulier in zijn religie vrij zal mogen blijven en dat men niemand ter oorzake van de religie zal mogen achterhalen of onderzoeken...”⁵

Dat was nog geen vijftien jaar nadat Jan van Glymes, wegens zijn opvatting naar Spanje geroepen, daar ver van zijn geliefd Brabant den dood had gevonden.

De strijd was anders gegaan dan hij zich had voorgesteld. Het was niet de hoge adel die leiding had gegeven aan den opstand. Het waren de te wapen gevlogen burgerijen in het bijzonder dan de Hollandse steden, die de worsteling hadden aangedurfd met den machtigsten monarch van de wereld. Het waren de regeerders van plaatsen als Dordrecht, Enkhuizen, Edam, Alkmaar, Gouda en Leiden, die vaak zichzelf opgeworpen hadden en gesteund werden door een weinig geordende hoop van ruwe kwanten en avonturiers, maar ook door vervolgdenden om den gelove, die op hun houten hulken met een nieuwe strategie de Spanjaarden bestreden. Het ging om het bezit van de sleutels tot de grote waterwegen. Het ging om het gebruik van plaatsen, die misschien klein van omvang, strategisch zo gelegen waren, dat zij in wijden omtrek met de wateren het aanliggende land beheersten. Zulk een plaats nam ook de Brabantse nederzetting Ruigenhil in. Toen de leiders van den opstand dit belang hadden onderkend, kreeg Uw woonplaats een gans andere beteke-

nis. Deze werd niet bepaald door Brabant, maar door Holland, niet door het rijk der Bourgondiërs en Habsburgers, maar door een nieuw geboren stedenrepubliek, die haar plaats kwam opeisen, niet op grond van oude rechten, maar op grond van de toekomst, die om vrijheid vroeg voor een cultuur, die minder uitbundig was, dan wat om Brussel was geconcentreerd, maar haar taak zocht op de zeven zeeën. „Qua patet orbis”, zover de wereld reikt, werd de leus van den nieuwen staat. Hetgeen toen nog als de polder Ruigenhil bekend stond zou daarbij een groten rol gaan spelen. Was deze daarvoor voorbereid of werd die taak van buiten opgedrongen?

Voor de beantwoording van deze vragen moeten wij het historisch verloop nagaan. In 1572 had Dordrecht het bewind van den Spaansen landvoogd afgeworpen. In deze stad werd ook de eerste revolutionaire Statenvergadering gehouden, waar de Prins van Oranje zich liet vertegenwoordigen. Dordrecht had als enige Hollandse stad, nog wel op aanwijzing van Alva, de beschikking over een goed bewapende vloot. Bovendien had het aan wapentuig en munitie geen gebrek.

De leiders van den Dordtsen opstand voerden hun oorlog op deskundige wijze, volgens de theorie van de huidige Navo met schild en zwaard. Dat schild wilden zij vooruit schuiven en zij deden dit door de nog onversterkte plaats Ruigenhil te bezetten. Zij voorzagen deze onmiddellijk van schanswerken. Door bovendien Ooltgensplaat te bezetten kon men nu den toegang tot de Hollandse wateren afsluiten. Terecht heeft een geschiedschrijver het toenmalige Ruigenhil vergeleken met het huidige Gibraltar. Zo kreeg Ruigenhil zijn plaats: Van vooren 't Hollants Diep. Het was plotseling van Brabantse nederzetting veranderd in schutsmuur van Holland in den strijd voor de vrijheid.

In die dagen was de medewerking van de Brabantse heren nog niet geheel uitgesloten. Na den dood van Jan van Glymes IV waren diens goederen verbeurd verklaard. Evenwel kreeg zijn erfgename in 1578 het markiezaat van Bergen weer terug, zodat ook het dorp Ruigenhil weer onder Brabantse macht kwam. Het was toen de periode, dat men op middelen zon, om den Koning met de opstandige steden te verzoenen. Toen echter de nieuwe heer de zijde van Parma koos, ontnamen de Staten van Brabant, die toen weer eens met Oranje samen werkten, hem

zijn markiezaat en beleenden daarmee den Prins van Oranje als schadevergoeding voor hetgeen deze voor de zaak der vrijheid had uitgegeven. En deze had niet alleen politiek voor den opstand van de Hollandse steden gekozen, hij nam ook de waterstrategie over en gaf terstond opdracht het dorp Ruigenhil van vestingwerken te voorzien, overtuigd als hij was, dat met het bezit van dit punt de sleutel van het gehele Hollands Diep in handen van de strijders voor de vrijheid zou zijn. Het was toen 1582. De voltooiing van de vestingwerken heeft Willem niet beleefd door den sluipmoord op hem gepleegd, maar voor dit droef gebeuren in 1584 nam hij nog tweemaal den bouw van de vesting in ogenschouw.⁶

Maurits, na den dood van zijn vader in dit bezit bevestigd, verleende na twee jaar aan het dorp Ruigenhil stadrechten. In dezen zelfden tijd werd de naam veranderd in Willemstad, waarop deze plaats zeer trots was en welke later werd ingeroepen als argument voor het verkrijgen van voorrechten.⁷

Sindsdien werd de rol van Willemstad geheel bepaald door den strijd om de vrijheid. Van enige beïnvloeding door het zuiden merkt men weinig of niets. Onder direct toezicht van Maurits werden de definitieve vestingwerken ontworpen door den bekenden Alkmaarsen burgemeester Adriaan Anthoniszoon, den vader van den later in de wetenschappelijke wereld zo bekenden Metius. Willemstad werd zo een van de sterkste frontiersteden en de vestingvormen waren geheel berekend op de nabijheid van het Hollands Diep. Terwijl in het zuiden de sterkte van de verdediging gezocht werd in hechte bouwwerken, was dit in het noorden door den slappen bodem onmogelijk. Men moest hier zijn toevlucht nemen tot aarden wallen, die overigens het voordeel hadden, dat zij door het toenmalige geschut practisch niet te vernielen waren. Ook liepen zij niet het gevaar bij instorting de gehele gracht te dempen en daardoor den vijand een toegangsweg te banen. Ook werden de door Maurits aangelegde vestingwerken omringd door diepe en brede grachten, waardoor bestorming onmogelijk was. Bovendien kon Willemstad beschikken over uitgebreide inundatiemogelijkheden, waarvan men bij het beroemde beleg in 1793 zo uitnemend heeft geprofiteerd.

De plattegrond van deze stad, de bekende zevenhoek, werd bepaald

door de noodzaak de zogenaamde dode hoek, die door de dikte van de aarden wallen werd veroorzaakt, door flankeren te overwinnen. Ieder aangevallen gedeelte moest op een afstand van ongeveer tweehonderd en vijftig meter door artillerie of musketvuur worden beschermd. Dit geschiedde ook bij de constructie van de buitenwerken. Vandaar dat Willemstad en omgeving typisch ontworpen zijn volgens de toen moderne wiskundige methode. Als zodanig had deze bouw deel aan de ontwikkeling van de moderne wetenschappelijke krijgskunde, die in geheel West-Europa op de leerstellingen uit de school van Maurits is gebouwd.

Door het zeer geringe aantal burgers, slechts enkele honderden, die Willemstad bevolkten, dreef de economie van deze plaats geheel op de aanwezigheid van de bezetting. Waarschijnlijk zal het in Willemstad wel gegaan zijn als in andere gelijksoortige vestingsteden. Kazernes bestonden niet of zij waren van geringen omvang. Inkwartiering was dus de gebruikelijke methode voor het vinden van onderdak voor den krijgsman. De kwartiergever ontving het zogenaamde serviesgeld, wat een behoorlijke bron van inkomsten opleverde. Zo ontstond er in deze kleine gemeenschap veel vertier. Door den voor het onderhoud van het krijgsvolk noodzakelijken invoer van levensmiddelen, stegen verder de aan de stadsregering toekomende accijnzen.

Slechts in enkele vestingsteden kende men hospitalen. Indien deze echter aanwezig waren, tartten de hygiënische toestanden schier alle beschrijving.⁸

Het klinkt misschien op het eerste horen vreemd, maar in die dagen schiep de aanwezigheid van een garnizoen een band met de cultuur. De soldaten kwamen uit alle windstreken. Oldenbarneveldt verklaarde dit eens aldus: Waartoe dient geconsidereerd, dat wij van nature sachtmoedigh en vreedzaam zijn, totten oorloghe niet geneigd, sulx dat wij ook gedurende den noot van den oorloghe onse kinderen en vrunden al uytenoorloghe gehouden en daer afgeraden hebben soveel ons mogelijk is geweest; daerom wij ter defendentie vreemde soldaten uyt andere Coninkrijken en landen moesten doen komen . . .

Dit laatste geschiedde door het individueel werven van soldaten of door het in dienst nemen van gehele regimenten van een vreemden vorst. Dit waren dan niet alleen Duitse, maar ook vaak Engelse en

Schotse regimenten. Op deze wijze werden de inwoners van de vesting in aanraking gebracht met de bevolking van vreemde landen, meer dan in andere plattelandsplaatsen het geval was. Dat zette tot in verre geslachten een stempel op de inwoners. Ook in dezen zin was Willemstad frontierstad van Holland, op het Hollands Diep georiënteerd.

Er was echter meer. De Nassause vorsten waren bezitter van de heerlijkheid Willemstad. Tegenover de verplichting voor de vestingwerken te zorgen, stond het genot van stedelijke inkomsten. Terwijl echter in het algemeen de streken buiten de eigenlijke zeven provinciën wel te klagen hadden over het algemene bestuur van de Staten-Generaal, was de verhouding van Den Haag tot de heerlijkheden der Nassauers als regel goed. Dit blijkt uit het contact via eventuele gecommitteerden, die toezicht hadden op de wijze waarop het bestuur en rechtspraak werden uitgeoefend. Er bestond een traditie, dat deze op hun inspectiereizen geducht wisten te tafelen. Zij dronken daarbij ook wel als zij geen dorst hadden. En al werd er in de bewaard gebleven reisverhalen wel wat overdreven, toch krijgt men den indruk, dat de goede verhouding tussen regeerders en geregeerden hier zeker niet onder heeft geleden. Vooral niet als de burgerij, die hiermee het meest contact had, slechts een klein getal van de bevolking uitmaakte.

Tot op heden vertoont Willemstad nog op andere wijze, dat het zich van Brabant in zijn rijke schoonheid heeft afgewend en zich gericht heeft naar de streken over het Hollands Diep. Wij doelen hier op de bouwkunst. Terwijl de meeste Nederlandse steden hun afkomst uit de Middeleeuwen nooit verloochend hebben, begon de geschiedenis van Willemstad omstreeks 1590. Mede door het opdringen van de Reformatie ontstond hier een eigen bouwstijl. Met nooit aflatende trots wijst men hier in de eerste plaats op de fraaie kerk. Door de gewijzigde liturgie ging het thans vooral om het verkrijgen van een goede acoustiek. Men moest vóór alles de preek horen. Daarom greep men hier naar den vorm van den achthoek, zonder koor, zonder krans van kapellen, zonder zijbeuken. De oren werden gericht, niet de ogen. Vandaar dat de kansel het middelpunt werd, niet het altaar.

De kerk te Willemstad, de eerste kerk voor den protestantsen eredienst gebouwd, werd het model voor andere kerken. Men denke aan de

Oosterkerk te Amsterdam, die men uit den trein nabij het Centraalstation zo schilderachtig kan zien liggen en de Nieuwe kerk te Arnhem, die door de kerk van Willemstad zijn geïnspireerd. En toen men de grondgedachte van deze kerk had ontdekt, ging men deze verfijnen in de Ronde Lutherse kerk te Amsterdam en de Marekerk te Leiden en de Koepelkerk te Middelburg. De verwantschap is onloochenbaar. Zij bewijst ook weer dat Willemstad functioneerde: Van vooren 't Hollants Diep. Het geloof is uit het gehoor, zo wilde men het in die dagen. De resultaten van deze gedachte ziet men in zuiveren vorm in de kerk te Willemstad.⁹

Ook op ander gebied is deze gerichtheid op de landen over het Hollands Diep waar te nemen. De levensstijl van de nieuwe vesting stond onder invloed van de algehele opvatting in Holland. Burgerlijk met een tikje zwevend naar den parvenu. Wie in die dagen iets overgehouden had door zijn zuinige levenswijze en zijn noesten arbeid wilde dat op rijper leeftijd bescheidenlijk naar buiten brengen. Hij deed dat door een huis te bouwen, waarin hij voor de eerste en de laatste maal deed zien, dat hij van goeden doen was geworden. Dat was het huis, waarin zijn familie opgroeide. Dat was het huis, waarin zijn regering zetelde. Dat waren ook die andere gebouwen, die het kenmerk droegen van openbaar nut. De geschiedschrijvers van Willemstad geven een rijk overzicht van wat op die wijze tot op dezen dag zich als cultuur verwerkelijk heeft in de bouwkunst. Van vooren 't Hollants Diep.¹⁰

Beschouw nu op deze wijze het stadhuis van Willemstad, ontworpen onmiddellijk na de verlening van stadrechten. Let op de rijke symboliek dat de toren van dit Raadhuis niet gekroond is door een agrarischen haan, noch door een bijbelse figuur of door de afbeelding van een heilige als Sint Maarten, maar door de herinnering aan den Grieksen zee-god Neptunus, een zeeridder.

In zijn geschiedenis van Willemstad geeft de gemeentesecretaris Dane een overzicht van de gebouwen, die al spoedig na de verlening van stadrechten zijn verrezen. Elk manifesteert op eigen wijze de nieuwe glorie van de cultuur van over het Hollands Diep. De heer van Willemstad werkte daartoe op eigen terrein vlijtig mede. Wij denken aan het Prinsenhof, een typisch voorbeeld van stedelijke concretisering van adellijke behoeften. Het diende namelijk als jachtslot.

In tegenstelling met hetgeen mogelijk was in andere vestingen, die binnen enge muren waren besloten, kon men zich in Willemstad enigszins te buiten gaan aan het stichten van ruime gebouwen. Het schijnt namelijk, dat men bij den aanleg van de vesting een grote ruimte binnen de wallen heeft willen uitsparen, eventueel bestemd voor bouwterrein.

Het schijnt verder, dat men in die dagen zo vervuld was van de mogelijkheden van de nieuwe vesting, dat men er het begin in zag van een koopstad met relaties over de gehele wereld. Men sprak zelfs over het overvleugelen van Amsterdam. Op zich zelf zou het niet onmogelijk zijn geweest. De verbinding met de open zee was betrekkelijk kort en in elk geval van voldoende diepte. Er waren niet als in Amsterdam dure kunstwerken nodig om de schepen naar buiten en binnen te brengen. Waarom is er van die idealen niets verwezenlijkt?

Onveiligheid door oorlogsgeweld kan hiervan gedurende den tachtigjarigen oorlog niet de oorzaak zijn geweest. Slechts in het jaar 1631 liep Willemstad gevaar overrompeld te worden door een Spaanse raid onder leiding van een kleinzoon van Jan van Nassau, den stichter van de Unie van Utrecht, die de zijde van den landsvijand had gekozen. Toen deze onderneming smadelijk was mislukt, maakte de volksmond zich van den ongelukkigen aanvoerder meester en veranderde zijn officiële naam van Jan den Jongere in Jan den Mosselvanger.

Waarschijnlijk is de oorzaak van de mislukking van de speculatie op economische grootheid te zoeken in het feit, dat Willemstad gelegen was „Van vooren 't Hollants Diep”. Amsterdam beschikte over een enorm achterland. Willemstad moest dit als zoveel zeevestingen missen, omdat de stad afgekeerd lag van het eertijds zo welvarende Brabant. Willemstad lag aan de grens, aan de frontieren van het Noorden. Het kon zijn welvaart niet krijgen door contact met het zuiden. Toen later het zuidergebied als generaliteitsland in een toestand van afhankelijkheid was gebracht, was er anderhalve eeuw geen gelegenheid alsnog een gedeelte van den wereldhandel te verkrijgen. Willemstad was gebouwd als vesting, ter bescherming van het Noorden. Het bleef gedurende honderdvijftig jaar de woonstede voor het garnizoen en dankte daaraan zijn eigentijdse ontwikkeling, maar deelde ook in de beperking, die daarvan het gevolg was.¹¹

Daar staat tegenover, dat het gedurende den tijd van de Republiek niet als vesting werd verwaarloosd. Het deelde niet het lot van andere grenssteden, waar men tuintjes op de wallen aantrof. Herhaaldelijk leest men van nieuwe versterkingen, die werden aangebracht. Nog in de achttiende eeuw werden er kazernes gebouwd, zij het niet van grote afmetingen. Aangezien men echter groot vertrouwen had in de kracht van de inundaties, heeft men verzuimd te doen, wat elders gebruikelijk was: door een aantal buitenwerken, die dan weer ieder onderling beschermd konden worden door het vuur van de naastbijliggende versterkingen, den vijand op een afstand te houden. Dit heeft zich gewroken, toen in 1793 Willemstad voor het eerst een beleg had te doorstaan.

Het is nog altijd belangwekkend het verhaal te lezen van het beleg en het ontzet van de stad, zoals dit beschreven is door den toenmaligen secretaris Van Oldenborgh. Bijzonder wordt men getroffen door de goede samenwerking van garnizoen en burgerij. De laatste, gehuisvest in nog geen tweehonderd huizen, overtrof waarschijnlijk het getal van achthonderd niet. De betrekkelijk vele ambtsdragers werden allen benoemd door den heer van de stad, den stadhouder Willem V, zodat de gehele bevolking op de hand van den Prins was, evenals de commandant van de stad Van Boetzelaar.

De toeleg van den vijand was nu, om door het in brand schieten van de binnenstad de verdedigers tot overgave te brengen. Inderdaad leed de burgerij zware verliezen. Een voorbeeld: „Zeker burger, genaamd Jan van Hil, zijnen plicht willende volbrengen, om den brand te helpen blussen, wilde alvorens zijne hoogzwangere Vrouwe, en drie Kinderen, benevens zijne oude Moeder in de kelder onder het Stadhuis in veiligheid bergen; het jongste kind, een teder wig. . . . , droeg hij op den arm; nabij de begeerde wijkplaats gekoomen, treft een Kogel, uit een agtien pponder afgeschoten, hem dermaate agter in den Rug, dat hem de Ingewanden ten Lichaame uitgedreeven werden, en hij plotselijk dood ter aarde viel; dezelfde Kogel trof ook het lieve Kind, en nam het den eenen Arm weg; het leide eenige oogenblikken naast de ontzielde Vader te zieltoogen, van waar het door de doodlijk ontstelde Moeder, die hun beiden kort agter na gevolgd was, wierd opgenoomen, in de kelder gebragt en korten tijd daarna den Vader in de eeuwigheid volgde. . . .”

Men hoort ook van daden van groten moed, bijvoorbeeld toen een vrijwilliger in den nacht, half door het water wadende, in het gezicht van den vijand een sluis openhakte teneinde inundatie te vergemakkelijken.

Men vraagt zich af, hoe een garnizoen van amper vijfhonderd man, gedeeltelijk uit huurtroepen bestaande, een leger van vele duizenden tot afdeinen heeft gebracht. Weer ligt het antwoord gereed: Van vooren 't Hollants Diep. Immers over het water werden telkens versterkingen aangebracht. De vrome aard van krijgsvolk en ingezetenen voegde hieraan toe; dat het den God van Nederland had behaagd te tonen, dat Hij hun beden genadiglijk verhoord had door den vijand het beleg te doen opbreken en hem te doen wederkeren langs den weg waarheen hij gekomen was. . . . God, Nederland en Oranje, zo zag men in die dagen het drievoudige snoer, dat ook door de Franse heerscharen niet werd verbroken. Willemstad had met grote offers zijn taak volbracht, frontierstad te zijn van de zeven provinciën, daartoe in staat gesteld doordat het was gelegen: Van vooren 't Hollants diep.

Heeft men de betekenis van deze houding erkend? Zonder twijfel. De jongeman, met zijn twee gezellen, die door het doorzagen van een sluisbalk het aftappen van de inundatie hebben weten te beletten, werden door den gouverneur persoonlijk onderscheiden. Van Boetzelaar werd bevorderd en met een gouden degen vereerd. En om te doen zien, dat ook de burgerij haar aandeel had geleverd, ontving ook de burgemeester een vorstelijk geschenk.¹²

Zo schoof ons land het revolutietijdperk in. De inval in 1794-'95 richtte zich op een ander punt, zodat Willemstad bij de verdediging van het vaderland thans geen rol speelde. Heeft de helfdhaftige tegenstand in 1793 een andere route gesuggereerd?

In elk geval hebben de latere Franse machthebbers grote belangstelling getoond voor de vestingwerken. Beide Napoleons hebben de vesting bezocht en werkelijk niet als recreatiecentrum.

Na de bevrijding van het Franse juk en de vereniging met de zuidelijke Nederlanden verloor Willemstad zijn betekenis als schutsmuur tegen Frankrijk, omdat de landsgrenzen ver naar het zuiden waren verplaatst en een nieuwe reeks van versterkingen de nieuwe verdedigingslinie

gingen vormen. Niettemin bleef Willemstad als vesting gehandhaafd, omdat de haven haar betekenis had behouden aangezien deze gebruikt kon worden voor het ontschepen van Engelse troepen, die naar de Vlaamse slagvelden zouden kunnen worden gedirigeerd.

Toen in de negentiende eeuw de grote mogendheden combinaties gingen vormen, waarbij ook de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden betrokken konden worden, bleef de verdediging van dit Noordelijk Gibraltar aan het Hollands Diep van gewicht. Na den eersten wereldoorlog was ook deze betekenis vervallen en Willemstad werd van de lijst der vestingen afgevoerd.

Wij naderen nu het tijdvak, dat U allen als eigentijdse geschiedenis beter bekend is dan een buitenstaander. Ik ga dus de ramp met de Belgische krijgsgevangenen, waarbij Uw bevolking zich van haar beste zijde heeft doen zien, voorbij. Ook spreek ik niet over het gebeuren in den tweeden wereldoorlog, waarbij Willemstad als zovele andere plaatsen in de frontlinie heeft gelegen, ook weer vanwege zijn ligging: Van vooren 't Hollands Diep. En het gebeuren met Uw kerkgebouw is als het ware geschiedenis van gisteren.

Ik wil dit echter als aangrijpingspunt gebruiken voor een slotopmerking. Waarom heeft men deze catastrofhe alom in Nederland aan gevoeld niet alleen als een nationale ramp. Ook hier, misschien heel anders dan Gij het tot dusver hebt aan gevoeld als een ideologisch gebeuren, dat op het Hollands Diep betrekking heeft.

Natuurlijk kent iedereen de uitdrukking Nederlanders boven en beneden den Moerdijk. Blijkbaar aanvaardt men deze scheidslijn ter aanduiding van een Protestants en een Rooms Katholiek Nederland.

Inderdaad, ook in dit opzicht was Willemstad frontier, grensstad. Dank zij het collatierecht had de heer van Willemstad de zorg voor den erediens uit te oefenen. Maar voordat alles hier goed geregeld was, bracht de nieuwe leer moeilijkheden. Eerst doordat de opvolger van Jan van Glymes IV de reformatie verbood, later toen de Nassauers met de heerlijkheid waren begiftigd, het omgekeerde.

Sindsdien volgde Willemstad het patroon van de Republiek. In beginsel was er vrijheid van geweten voor ieder overeenkomstig het hier voren geciteerde artikel 13 van de Unie van Utrecht. In de practijk werd

Uit Pieter van Oldenborgh,
De belegering en verdediging van de Willemstad (1793).

Foto B. Speekenbrink.

dit principe echter maar heel langzaam ontwikkeld. Het vraagstuk was hier wel wat vereenvoudigd, omdat er feitelijk geen of zeer weinig Roomse gezinnen waren, maar onder het garnizoen zoveel te meer.

Onder het bestuur van Koning Willem I ondergingen Rooms Katholiek als protestant gelijke verlicht despotieke behandeling. De godsdienst was een tak van administratieve bedrijvigheid, wat in het bijzonder de afgescheidenen uit de Nederlands Hervormde Kerk zeer onaangenaam hebben ondervonden.

Toch stond hier het eerste als Protestantse kerk gestichte gebouw, deze kerk, waarin wij thans samen zijn gekomen. Aan de voorbereiding van de organisatie van den eredienst heeft Willem van Oranje medegewerkt, de medewerker van Jan van Glymes IV, Oranje van wien het woord bekend is gebleven: „Men mag niemand dwingen tot een godsdienst, dien men zelf voor waar houdt, omdat het geloof is een gave van den Heiligen Geest”.

Het gemenebest van de zeven verenigde Nederlanden werd de drager van deze gedachte. Van alle zijden stroomden lieden toe van onderscheiden geloof en landaard en eerder dan in welk land ter wereld kon zich hier op den grondslag van geestelijke vrijheid een staatsbestel vormen, waarbij algehele vrijheid en gelijkheid van godsdienst zo als vanzelfsprekend werd beschouwd, dat deze verscheidenheid het bindend cement kon vormen van de volkseenheid.

Voor dat staatsbestel, dat zijn centrum vond boven den Moerdijk diende Willemstad als bolwerk. Bolwerk der vrijheid voor iedereen. Zo is dit kerkgebouw zinnebeeld van het levensbeginsel van den groten Nassauer, die vier eeuwen geleden deze plaats heeft uitverkoren om als bolwerk der vrijheid te dienen.

AANTEKENINGEN

- ¹ Bedoeld zijn: De belegering en verdediging van de Willemstad, door Pieter van Oldenborgh, 1793.
Willemstad, Historisch overzicht van stad en polder door K. Dane, 1950.
- ² Men zie hiervoor uitvoerig N. Japikse, De geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau I, blz. 31 vgl.
- ³ Opgenomen in: Trouw aan Oranje, onder redactie van M. J. Leendertse, uitgave Meulenhoff, Amsterdam, 1934, blz. 237 vgl. Verder in Anton van Duinkerken, Verzamelde gedichten z.j. maar na 1957, blz. 52 vgl. De laatste uitgave

is op onderdelen gewijzigd, ook in de interpunctie. De eerste uitgave is hier gevolgd.

- ⁴ Geciteerd door Dane, a.w., blz. 32 uit C. J. F. Sloomans, Jan metten Lippen.
- ⁵ Vergelijk de juiste tekst in Sneller, Unie van Utrecht en Plakkaat van Verlatinge, 1929 blz. 44 vgl.
- ⁶ Verg. o.a. Dane a.w. blz. 54 vgl.
- ⁷ Dane a.w. blz. 61.
- ⁸ Verg. hiervoor De tachtigjarige Oorlog door Romein e.a. blz. 110 vgl.
- ⁹ Verg. hiervoor Winkler Prins XII i.v. blz. 44 en de daar geciteerde litt.
- ¹⁰ Verg. De tachtigjarige oorlog, blz. 239 vgl.
- ¹¹ Verg. hiervoor het gedicht van Constantijn Huyghens:
Wilhm had het schoone diep van Helvoet af tot mij
Wel wijselick beseft, en watter op een' rij
Veel vuijle slijckgrond lag van Texel tot in 't IJ
Nu, vreemdeling, seght ghij,
Wat toch de reden zij
Waerom ick min bedij.
Ick stell uw oordeel vrij.
Slaet acht op Land en Loch; gedenckt aan Stroom en Tij;
Waerom is Amsterdam niet Wilhmstadt, en ik zij?
opgenomen door Dane a.w. 4 en 143 vgl.
- ¹² Het gehele verhaal is opgenomen in Van Oldenborgh, a.w. blz. 61 vgl. Aangezien de voordracht aan een bepaalden tijdslijmiet gebonden was, kon niet meer dan dit korte uittreksel worden vermeld.